فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، دوره ۲۰، شماره ۱، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۱۴۸-۱۲۱

کارکردهای اجتماعی ـ فرهنگی آئین‌های عزاداری ماه محرم از دیدگاه اقوام آذری و لر ساکن تهران

یاسین سلیمی[۱]، دکتر سید محمد ثقفی[۲]، دکتر محمد همایون سپهر[۳]

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۱۰/۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۴/۲۵

چکیده:

این مقاله با هدف شناسایی کارکردهای اجتماعی ـ فرهنگی عزاداری ماه محرم مورد پژوهش قرار گرفته است. روش پژوهش حاضر کیفی و در آن تلفیقی از رویکرد نظری، ساخت‌گرا ـ کارکردگرایی و تفسیری استفاده شده است. جامعه آماری شامل هیئت‌های مذهبی قوم‌های آذری و لر ساکن شهر تهران و فعالان هیئت‌های عزاداری بودند تا جایی که ۲۰ نفر (۱۰ نفر قوم لر و ۱۰ نفر قوم آذری) جامعه نمونه با روش مصاحبه کیفی انتخاب و داده‌ها با روش تحلیل محتوا تجزیه و تحلیل گردید. یافته‌ها نشان داد که شباهت‌های (مشارکت، کنش متقابل، همبستگی و همدردی) آیین‌های عزاداری ماه محرم اقوام ایرانی آذری و لر دارای بعد و شکل اجتماعی هستند و در رفتارهای افراد شرکت‌کننده مشارکت عمومی و همبستگی کامل وجود دارد و این‌گونه رفتارها کنش‌های مشترک را ایجاد می‌کند که در طول زمان آن را از فردیت خارج ساخته و شکل جمعی بخشیده است و شباهت غالب آن هم‌زمانی و بویایی آیین‌ها است. همچنین، تفاوت‌های (شیوه‌ها، روش‌ها، باورهای مذهبی) آیین‌های عزاداری نشان می‌دهد که برگزاری آیین‌های عزاداری دو قوم مورد بررسی دو تفاوت عمده دارد: الف) تفاوت در شیوه و روش عزاداری: استفاده از نوع ابزار و ادوات که آذری‌ها از چوب و قمه در دسته شاه حسین واحسین؛ ولی لرها از ساز چمر و طبل و سنج استفاده می‌کنند؛ ب) نوع باورهای مذهبی: آذری‌ها به تعدد هیئت‌ها به لحاظ گستردگی و تنوع آن معتقدند؛ اما لرها معمولاً تمرکزگرا هستند و به همین لحاظ مثلاً تعداد هیئت‌های لر نسبت به تعداد آذری‌ها در تهران بسیار محدود می‌باشد.

مفاهیم کلیدی: *آیین عزاداری، قوم آذری، قوم لر، کارکرد اجتماعی فرهنگی، باورهای مذهبی*

---

[۱] دانشجوی دکتری گروه جامعه‌شناسی فرهنگی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
yasin52730@yahoo.com

[۲] استاد گروه تاریخ و تمدن اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
sf.saghafi@gmail.com

[۳] استادیار گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران mhomayonsepehr@yahoo.com

مقدمه و بیان مسأله

ایران در ردیف ممالک دارای تنوع قومی محسوب می‌شود و سرزمین پرآوازه ایران نه تنها در تاریخ گذشته خود بلکه هم‌اکنون نیز دارای ساختار چند قومی و ترکیبی از گروه‌های متنوع قومی است؛ لذا ایران با گروه‌های قومی مختلف در مناطق مختلف جغرافیایی و فرهنگی که دارای سنت‌های فرهنگی، احساسات هویتی خاص (بر پایه مشترکات زبانی، نژادی، ادبیات، محل سکونت و ...) آن‌ها را به‌مثابه یک گروه فرعی از جامعه بزرگ‌تر مشخص می‌کنند و به نحوی است که اعضای هر گروه خود را ازلحاظ ویژگی‌های خاص فرهنگی از سایر اعضاء جامعه متمایز تلقی می‌کنند (*Nooraee, 2015*). در این راستا، آیین عزاداری یک آیین دسته‌جمعی است که شامل مجموعه‌ای به هم پیوسته از مراسم به‌صورت نمایش، رفتارهای جمعی، با ویژگی‌های هنری، اقتصادی و دینی می‌باشد که همواره دارای کارکردها و آثاری بوده است. این آیین‌ها ریشه در فرهنگ ایرانیان دارد و از دیرباز مردم نقاط مختلف کشور، آئین‌های عزاداری متفاوتی را در هر شهر و دیار خود دنبال می‌کنند (*Pasdar Shirazi & Sadeghi, 2014*). اهمیت پرداختن به این موضوع، تنوع، تفاوت‌ها و شباهت‌های کارکردی آن است که درمجموع هدف مشترکی را دنبال می‌کنند. با مطالعه آئین‌های عزاداری و پی بردن به کارکردهای فرهنگی ـ اجتماعی، اقتصادی و هنری این آیین‌ها به نوع و شیوه رفتار دینی و مذهبی اقوام ایرانی را رهنمون می‌سازد و میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری این کنش‌ها در جامعه معین می‌گردد. از منظر دیگر، شخصیت‌پروری، نقش‌پذیری، تقویت حریم‌شناسی اجتماعی عواملی هستند که در واقع نوع نگرش افراد به آیین‌ها در هنگام مشارکت در آن و تأثیر آیین‌ها پس از مشارکت در رفتار و کنش‌های اقوام را نشان می‌دهد (*Bahmanizadeh, 2013*). آیین سوگواری یا عزا و ماتم، نوحه و ... مرثیه در مفهوم صبر برای دست دادن مصائب و مشکلاتی است که گریبان‌گیر افراد می‌شود (*Ebrahemi, 2003*). این آیین‌ها عمدتاً به سه نوع مشاهده می‌شود: الف) آئین‌های سوگ فردی و خانوادگی؛ ب) آئین‌های سوگ دینی و مذهبی؛ ج) آئین‌های سوگ ملی، میهنی و حکومتی (*Rahmani Qara Yunlu, 2013: 11*). از این‌رو، یکی از مسائل عمده در این حوزه، آئین‌های عزاداری برای ائمه اطهار (س) می‌باشد که ریشه در فرهنگ ایرانیان دارد و اقوام ایرانی از دیرباز به آئین‌های سوگواری در هر شهر و دیار پرداخته‌اند. این آیین‌ها باگذشت زمان و در فراز و نشیب‌های تاریخ این جامعه، همچنان حفظ شده است. تنوع قومی جامعه ایران آئین‌های عزاداری را با تفاوت‌ها و شباهت‌های زیادی مواجه نموده است اما با این وجود، اشتراکات کارکردی آن‌ها قابل توجه می‌باشد. از این منظر، مردمی بودن، اجتماعی بودن و داشتن مشارکت عمومی وجه جامعه‌شناختی آیین‌هاست. اما

ترسیم ناقص و یک‌بعدی از سیمای معصومین (ع) و توجه بیش‌ازحد و به جنبه قداست و ملکوتی بودن معصومین ... و در مقابل غفلت کردن از جنبه مادی و زمینی آنان و چشم‌پوشی از الگو بودن آنان در زندگی درواقع طرح یک‌جانبه سیمای معصومین است (*Tavasoule, 2013*). با توجه به سیر تکاملی تعزیه در ایران می‌توان دریافت که عزاداری تنها یک نمایش مذهبی یا آئینی نیست، بلکه از چنان کیفیتی برخوردار است که همه خصایص یک جریان زنده فعال ملی و هنری را با همه ویژگی‌های دینی و اجتماعی آن آشکار می‌کند. در شهرها و روستاهای مختلف ایران نحوه سوگواری و عزاداری برای امام حسین (ع) متفاوت است. گر چه در کل این مراسم یک هدف را دنبال می‌کنند ولی با توجه به مراسم گوناگون و خصوصیات اجتماعی و فرهنگی هر منطقه، شکل و شمایل متفاوتی از سوگواری انجام می‌پذیرد. حتی در برخی از محلات یک شهر، شیوه عزاداری تفاوت دارد اما از سوی دیگر از چنان شباهت‌هایی برخوردارند که در بسیاری موارد به‌سختی می‌توان نوع هیئت و آیین را از دیگری تشخیص داد مگر با آواها و زبان یا لهجه مورد استفاده در عزاداری؛ بنابراین بررسی مشابهت‌ها و مغایرت‌ها برای تعیین نقاط تلفیقی (مشترکات) بین آیین‌ها در اقوام مختلف ایرانی از لحاظ میزان ماندگاری آیین و اثرگذاری آن‌ها در فرهنگ تعزیه و عزاداری در جامعه، ضرورت تحقیق حاضر می‌باشد. با بررسی‌های به عمل آمده آئین‌های عزاداری اقوام ایرانی و شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با همدیگر که دارند آن‌طور که باید به جامعه معرفی نشده‌اند (معمولاً محدود به دهه محرم و از طریق صدا و سیما و برخی رسانه‌های جمعی مطرح‌شده که آن‌هم به‌صورت نمایش و اخبار و اطلاع‌رسانی) تا نقاط تلفیقی آن‌ها مشخص و عوامل ماندگاری و اثرگذاری این آیین‌ها شناخته شود بسیاری از آداب سنتی و بومی که امروزه دیگر در فرهنگ اجتماعی ساکنان شهرها و روستاهای تاریخی نقش خاصی ندارند. در برخی از مراسم مذهبی و کهن، بازپیرایی و احیا می‌شود. به‌عبارتی هر چند عزاداری به‌عنوان شبکه‌های ارتباطی مستمر و جمعی می‌باشند که ساختار زمانی، مکانی و شکل برگزاری آن در فضایی دوستانه و فارغ از هر گونه رفتار قاعده‌مند نهادهای رسمی انجام می‌شود. با این وجود، شیوه‌ها، روش‌ها و باورهای مذهبی در عزاداری‌های اقوام ایرانی باعث تفاوت و چندگونگی شده و همچنین مشارکتی بودن، کنش متقابل و همبستگی و همدردی در بین اقوام (افراد و هیئت‌های عزاداری) نشان از شباهت‌های قابل مقایسه و دارای مشترکات هستند. در میان اقوام ایرانی، قوم‌های آذری و لر ساکن در تهران دارای ویژگی‌ها و اشتراکات قابل ملاحظه‌ای را به خود اختصاص داده است. از این‌رو؛ چنین ویژگی‌هایی، محقق را بر آن داشته تا ضمن بررسی مقایسه‌ای وضعیت این آیین‌ها در میان آذری‌ها و لرها به کنکاش پیرامون چگونگی شباهت‌ها و تفاوت‌ها و

کارکردهای مشترک در این زمینه پرداخته و راز ماندگاری و اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها را در جامعه مورد مطالعه قرار دهد؛ بنابراین مسئله عبارت است از شباهت‌ها و تفاوت‌های آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام ایرانی (آذری و لر) کدم‌اند و شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های آئین‌های عزاداری اقوام ایرانی (آذری‌ها و لرها) ساکن در تهران و کارکردهای اجتماعی ـ فرهنگی آن هدف اصلی این پژوهش است. سؤال اصلی پژوهش نیز عبارت است از آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام ایرانی (آذری و لر) چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی باهم دیگر دارند و کارکرد اجتماعی ـ فرهنگی آن‌ها کدام است؟ سؤال‌های فرعی نیز عبارت‌اند از: ۱. تفاوت‌های (شیوه‌ها، روش‌ها، باورهای مذهبی) آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام آذری و لر کدم‌اند؟ ۲. شباهت‌های (مشارکت، کنش متقابل، همبستگی و همدردی) آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام آذری و لر کدم‌اند؟ ۳. کارکردهای اجتماعی ـ فرهنگی آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام آذری و لر کدم‌اند؟

مبانی نظری پژوهش

مفهوم عزا یا عزاداری از لغت عزه می‌آید که به معنی محزون شدن، به سر و صورت زدن، سینه زدن، لطمه زدن، گریبان چاک زدن، دست روی سر گذاشتن، فریاد زدن، گریستن و تباکی (خود را به گریه زدن) است؛ لذا بر همه این‌ها عزاداری گویند. سوگ و سوگواری بر عزیزان از دسته رفته نیز سنّتی است که از خلقت حضرت آدم (ع) تاکنون در میان تمام جوامع بشری با روش‌های گوناگون بر پا می‌شده است و همیشه خاطره آن‌ها را به‌نوعی زنده نگه می‌دارد و در روح و جان آدمی تأثیرگذار است. در این راستا؛ محبت و روح پاک هر شیعه در این حزن اهل‌بیت (علیه‌السلام) قلب او را محزون و فکر او را مشغول می‌نماید. با توجه به عظمت و مصیبتی که در سال ۶۱ هجری در کربلا رخ داده است خداوند بر تمامی پیامبران از آدم ابوالبشر تا خاتم‌النبّیین واقعه را به نوعی فهمانده که در مصائب آن بزرگوار به سوگواری و عزاداری بنشینند، چه قبل از شهادت و چه بعد از شهادت آن بزرگوار (*Poladi, 2013: 13*).

به‌علاوه؛ تعزیه در لغت به معنی سوگواری (تعزیت)، برپای داشتن یادبود عزیزان از دست رفته، تسلیت و امر کردن به صبر خانواده مصیبت‌دیده و اطرافیان آن‌هاست و در اصطلاح به‌گونه‌ای از نمایش مذهبی منظوم گفته می‌شود که در آن عده‌ای اهل ذوق و کار آشنا در مناسبت‌های مذهبی و به‌صورت غالب در جریان سوگواری‌های ماه محرم، برای باشکوه‌تر نشان دادن آن مراسم و یا به نیت آمرزیده شدن مردگان، آرزویی بهره‌مندی از شفاعت اولیای خدا به‌روز رستاخیز، تشفی خاطر، بازیافت تندرستی و یا برای نشان دادن ارادت و اخلاص فزون از

اندازه به اولیا به‌ویژه اهل بیت پیامبر (ع) با رعایت آداب و رسوم و تمهیدهای خاص و نیز بهره‌گیری از ابزارها، نواها و گاه نقوش زنده برخی از موضوعات مذهبی و تاریخی مربوط به اهل بیت به‌ویژه واقعه کربلا را پیش چشم بینندگان باز می‌آفرینند (*Encyclopaedia of Shiism, 1993: 44*). بر این اساس، آئین‌های عزاداری نیز در معنی رسم و رسوم و عادات و شیوه‌ها آمده است به‌ویژه در این تحقیق روش‌ها و رسم‌ها و شیوه‌های عزاداری دو قوم (آذری و لر) مورد بررسی در ماه محرم مدنظر است که شامل آیین تعزیه، زنجیرزنی، سینه‌زنی ... و برخی مراسم در این زمینه که حالت خاص دو قوم مذکور را به‌طور مشترک و یا مجزا است مانند طشت‌گذاری آذری‌ها و گل مالی لرها مدنظر قرار می‌دهد.

در توصیف و معرفی اقوام ایرانی آذری و لر نیز قابل ذکر است که قوم آذری که پس از قوم فارس، بزرگ‌ترین قوم در ترکیب ملی ایران است، عمدتاً در بخش شمال غربی ایران، در استان‌های آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، اردبیل، زنجان و قزوین استقرار دارد و ادامه آن به استان همدان و غرب گیلان گسترش یافته است. علاوه بر این، در شهرهای تهران، قم و اراک نیز به‌صورت ادغام اجتماعی جمعیت بسیاری را شامل می‌شود. آذری‌ها موقعیت اجتماعی بالایی در میان ملت ایران دارند و نخبگان سیاسی، فکری، مذهبی، علمی و فرهنگی آن‌ها از جایگاه اجتماعی شاخصی در سطوح ملی و محلی برخوردارند (*Salehiamiri, 2014:225*).

قومیت لر نیز بر دو بخش هستند، لر کوچک و لر بزرگ یا بختیاری‌ها، ایل‌ها و عشیره‌های لر کوچک در غرب رشته کوه‌های زاگرس، در منطقه جنوبی‌تر از کردستان سکونت دارند. لرها تنها ساکن لرستان نیستند و محدوده سیاسی لرستان با قلمرو ایل‌ها و عشیره‌های لر، همیشه منطبق نیست. برای مثال سه شهر مهم لرنشین ملایر، تویسرکان و نهاوند در استان همدان قرار گرفته‌اند. در عهد باستان از قول استرابون و آریان و کینتوس کورتیوس و دیو دوروس می‌خوانیم که لرستان کوچک مسکن کاس‌ها بوده است (*Deved, 1998*).

به لحاظ چارچوب نظری تحقیق نیز یکی از نظریات مهم برای بررسی این پژوهش نظریه ساخت‌گرایی کلود لوی ـ اشتراوس است. لوی ـ اشتراوس در این نظریه « ... از ساخت‌گرایی برای تحلیل فرهنگی استفاده کرده است ... و فرهنگ را به‌عنوان هنر، رسوم مذهبی و اعمال زندگی روزانه و به‌عنوان سطح ساخت اساسی فکر انسان می‌داند ...» (*Asgarikhanghah & Kamali, 2010*). به‌عبارتی در نظریه ساخت‌گرایی اشتراوس «ساخت» عبارت است از ترتیب خاص همبستگی اجزای یک مجموعه برای هدفی معین، مثل ساخت همه اجزای بدن انسان و طریقه‌ای که این اجزاء با یکدیگر همکاری می‌کند. به این ترتیب ساخت چیزی جزء مجموعه

قواعد نیست که ارتباط‌ها و موقعیت‌ها را توجیه می‌کند ... پس ساخت برقراری نوعی ارتباط و همبستگی ویژه‌ای است که بین عناصر و قسمت‌ها و اجزای یک جامعه وجود دارد (*Farid, 2008:130*). دیدگاه عمومی کارکردگرایی نیز بر این استوار است که جامعه مانند یک ارگان زیستی بزرگ است که اعضا و جوارح مختلف آن هر کدام وظیفه و کار معینی انجام می‌دهد که در رابطه با کار و وظیفه سایر اعضا و اجزا به انجام کل بدن کمک می‌کند و وظایف هر کدام به نوبه خود ضروری و اجتناب‌ناپذیر است چرا که به کلیت نظام و حفظ آن کمک می‌کند. بنابراین، معنای کارکرد در منطق کارکردگرایی، اثر یا پیامدی است که یک پدیده در ثبات، بقاء و انسجام نظام اجتماعی دارد. به بیان دیگر؛ کارکردگرایی هر پدیده یا نهاد اجتماعی را از نظر روابط آن با تمامی هیأت جامعه که آن پدیده یا نهاد جزئی از آن است را مورد شناخت قرار می‌دهد (*Tavasoli, 2012*).

به‌علاوه؛ این پژوهش به لحاظ کیفی بودن داده‌ها، ناگزیر به استفاده از اندیشه‌های و نظریه‌های تفسیری به‌ویژه در حوزه فرهنگی می‌باشد. چون در عرصه نظریه‌های جامعه شناسان مسلمانان به لحاظ مذهبی بودن موضوع بیشتر و بهتر می‌تواند کارایی داشته باشد در نتیجه در این پژوهش از فرهنگ‌شناسی «ابوریحان بیرونی»، بهره برده و به‌عنوان یکی از چارچوب‌های نظری مدنظر قرارگرفته است. بیرونی «با مسافرت و مشارکت خود در فرهنگ هندی، گزارش کاملی از فرهنگ دینی ـ علمی هندیان آن روز عرضه می‌دارد که دقیقاً علمی، توصیفی و تجربی است». به‌علاوه در روش تفهمی ابوریحان می‌توان در نظریه‌های تفسیری جامعه‌شناسانی چون ماکس وبر و شاگردان وی را به خوبی مشاهده کرد طوری که به‌زعم ماکس وبر «در مطالعه جامعه‌شناختی، ضرورت دارد که جامعه‌شناس به‌نوعی خود را با فرهنگ جامعه مورد مطالعه هماهنگ سازد و مفاهیم و آیتم‌هایی که در آن جامعه وجود دارد، خود از درون آن را لمس کند. ابوریحان با احراز این صفت و با دور کردن هر گونه تعصب و تاریک‌اندیشی از خود و داشتن تجربه دینی به مطالعه جامعه هندی می‌پردازد و با احساس عمق فرهنگ جامعه هندی، حتی به داوری می‌پردازد و از جهل و غفلت دانشمندان مسلمان در عدم آگاهی به جامعه هندی انتقاد می‌کند» (*Saghafi, 2011: 223-224*).

به‌طور کلی، در این تحقیق، با حفظ چارچوب و شالوده اصلی هر یک از نظریه‌های اشاره شده در بالا، جهت تحلیل دقیق‌تر داده‌ها، تلفیقی از نظریه‌ها استفاده شده است تا بتوان اهداف موردنظر را از جنبه ساخت پدیده عزاداری و کارکردهای فرهنگی و اجتماعی تحلیل و در نهایت به تفسیر یافته‌ها رهنمون شد.

پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه موضوع حاضر مطالعات خارجی موجود نیست بنابراین به مطالعات داخلی پرداخته شده است.

مهدوی‌راد (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل کارکردهای ارتباطی نمادهای عاشورایی در ایران» هدف کشف و شناسایی دقیق‌تر نمادهای عاشورایی برای مخاطب و چگونگی تأویل‌پذیری آن در ذهن وی را مورد بررسی قرار داده است و نتیجه می‌گیرد که نمادهایی همچون علم، کتل، مشک تیرخورده، گهواره، توق و ... از جمله نمادهایی هستند که در تصویر واقعه عاشورا مورد استفاده قرار می‌گیرند. این نمادها به گستره عظمت حماسه عاشورا معانی، مفاهیم و پیام‌های بسیاری در خود دارند. معانی و مفاهیمی همچون حریت و آزادگی، شجاعت و دلاوری، مظلومیت و دلدادگی، شقاوت و سنگدلی، نیرنگ و ریا، دروغ و تزویر بخشی از این مفاهیم هستند که در واقعه عاشورا مشاهده می‌شود (*Mahdavirad, 2015*).

اعظم‌زاده (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل مفهومی نقش مایه‌های بومی و سنتی در معماری تکایای مازندران» نشان می‌دهد که معماری تکایا در دوره اسلامی اگر چه برای برگزاری مراسم عزاداری بر پا شده‌اند اما نقوش متنوع آن علاوه بر مضامین مذهبی شیعیان، یادآور آیین‌های کهن پیش از دوره اسلامی و پیونددهنده هنر عامیانه این خطه با باورها و اعتقادات آیینی مردم بوده است (*Azamzadeh, 2012*).

نوش‌آبادی (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر تصوف بر آیین‌های عزاداری محرم در ایران» این پرسش را مطرح می‌کند که آیا صوفیه اعم از قلندریه و اهل فتوت در برپایی آئین‌های عزاداری نقش داشته‌اند؟ نتایج نشان می‌دهد صوفیه در بسیاری از آئین‌های عزاداری تأثیر اساسی و تعیین‌کننده داشته و منشأ بسیاری از آئین‌های عزاداری‌اند. به‌علاوه، بسیاری از آیین‌ها و عناصر عزاداری یا به‌کلی صوفیانه است و یا اعتقادات صوفی را با خود همراه داشته است (*Noushabadi, 2010*).

محمدی (۱۳۹۱)، با بررسی «جنبه‌های مردم‌شناختی برگزاری جشن‌ها، عروسی، بازگشت از حج سالن‌های پذیرایی نور، باغ بهار و فرهنگیان ایلام» نشان می‌دهد مراسم جشن و غیره ریشه در آداب و رسوم ایرانی دانسته و تشریح نموده که در برگزاری آئین‌ها و مراسم جشن‌های شادمانی مثل جشن عروسی، مراسم بازگشت از حج و عزاداری در جامعه سنتی ایلام نوع خاصی از آداب و رسوم وجود داشته که به مرور تغییراتی در آن‌ها ایجاد شده است. در نهایت، بررسی، مطالعه و تحلیل جنبه‌های مردم‌شناختی برگزاری جشن‌ها، عروسی،

بازگشت از حج و عزاداری در سالن‌های پذیرایی شهر ایلام همه پدیده‌ای اجتماعی و فرهنگی است (*Mohammadi, 2012*).

آشوری (۱۳۹۲)، با تحقیق در خصوص « چگونگی شکل‌گیری سنت‌های عاشورا از آغاز تا دوره صفویه» ایشان نشان می‌دهد که به‌طور یقین ذکر مصائب و عزاداری‌ها و گریستن‌ها و مرثیه‌سرایی‌ها برای حضرت اباعبدالله الحسین (ع) و فرزندان و اصحاب آن حضرت، باعث زنده ماندن راه امام حسین (ع) و شهدای کربلا برای همه عصرها و نسل‌های بشر و حفظ بینش و آگاهی‌های سیاسی در هر عصر و زمانه و دشمن‌شناسی و مقابله صحیح فکری و عملی با سلطه‌جویان و اصحاب جور و ظلم است، از همین رو ائمه اطهار (ع) این عمل را بسیار شایسته و دارای ارزش می‌دانند (*Ashouri, 2013*).

صنعتی (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان «سوگواری از منظر مذاهب» به بیان دیدگاه‌های فقهای شیعه و اهل سنت، با تفکیک مذاهب پرداخته و نتیجه گرفته است که شیوه‌های عزاداری در مذاهب دارای تفاوت‌ها و اختلاف‌نظرهایی می‌باشد (*Sanati, 2011*).

لطیف‌زاده (۱۳۹۰)، با بررسی «نقش عَلَم‌های مراسم عاشورا در ایران» تلاش نموده واقع عاشورا را با عزاداری ایرانیان تلفیق دهد که با گذشت زمان و در راستای تغییرات به وجود آمده، جای خود را به مراسم عزاداری عاشورا داده است. این مراسم آیینی به‌عنوان نمادی از مبارزه و رویارویی حق و باطل، همواره از انواع مختلف هنری برای بیان نمادینِ پیام مستتر در خود سود برده است. در این میان «عَلَم» نیز با شکلی سرو گونه و در کلیتِ نمادی از پیکر شهید، یکی از گونه‌های مهم هنری موجود در این زمینه می‌باشد. در نهایت محقق نتیجه می‌گیرد استفاده از ابزارهایی مانند عَلَم را به‌عنوان نماد عزاداری عاشورا مطرح نموده است (*Latifzadeh, 2013*).

در یک جمع‌بندی آثار مورد اشاره در مورد عاشورا، تنها به‌صورت مقتل‌نگاری، تاریخی و معرفی شخصیت امام حسین (ع) و یاران وفادار ایشان از بعد قیام و انقلاب دینی پرداخته‌اند ازجمله کتاب‌های عاشوراپژوهی، زندگی امام حسین (ع)، فرهنگ عاشورا و بقیه. چند عنوان هم قدری فراتر رفته و به نقش و جایگاه باورهای دینی به صورت یک نهاد فرهنگی در جامعه اشاره نموده و اعتقادات دینی را به عاشورا گره زده‌اند (مانند کتاب‌های جامعه‌شناسی دین، مردم‌شناسی اعتقادات دینی). به‌علاوه تحقیقات و رساله‌های دانشگاهی به سوگ و عزاداری در مناطق و ادوار مختلف پرداخته و آیین‌ها و مراسم تعزیه را مورد بررسی نسبتاً دقیق نموده‌اند. نقطه مشترک این آثار، سوگ و گریه و عزاداری دسته‌جمعی در اجتماع ایرانیان و در جامعه ایرانی از قدیم انجام می‌شده است و حتی در خصوص سوگ، ریشه آن را در ایران باستان

(قبل از اسلام و قبل از وقوع عاشورا) وجود داشته است اما آنچه در منابع مورد اشاره کمتر پرداخته شده یا مغفول مانده تفاوت‌ها و شباهت‌های آیین عزاداری ماه محترم و کارکردهای آن از بعد جامعه‌شناختی مورد تأکید این پژوهش می‌باشد؛ همچنین از لحاظ روش بررسی ضمن بهره‌مندی از مطالب مرتبط آثار و یافته‌های قبلی، این پژوهش به شناساندن کامل‌تر دو قوم مورد بررسی (آذری و لر) و آئین‌های عزاداری ماه محرم قوم‌های آذری و لر در تهران از بعد جامعه‌شناختی و ضمن مقایسه عزاداری هر دو قوم، اشتراکات کارکردی این آیین‌ها کنکاش می‌شود و با الهام از نظریه‌های جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی (کارکردگرایی، ساخت‌گرایی و به‌ویژه تفسیرگرایی) به تحلیل داده‌ها مبادرت گردیده است.

روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از نوع کیفی است و از روش کیفی تحلیل روایت برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. محیط پژوهش این تحقیق عبارت است از تمامی هیئت‌های مذهبی قوم‌های آذری و لر ساکن در شهر تهران که در زمان انجام این موضوع در محل حضور داشته و فعالیت‌های عزاداری ماه محرم انجام می‌دهند؛ همچنین افراد، مداحان، صاحب‌نظران و مسئولین هیئت‌های مذکور جزء جامعه مورد بررسی می‌باشند که با تعدادی از این افراد که قابلیت دسترسی داشته و امکان گردآوری داده‌ها و اطلاعات با آن‌ها وجود داشت و مصاحبه تا اشباع نظری انجام گردید و در نهایت ۲۰ نفر (۱۰ نفر قوم آذری و ۱۰ نفر قوم لر) به‌عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند. در این روش شرح روایت‌گونه مطلعین و صاحب‌نظران (جامعه نمونه) و ثبت و ضبط آن از طریق فیش‌برداری و جمع‌بندی و طبقه‌بندی و تلخیص و سپس جهت مقوله‌بندی و تم‌سازی (مضمون‌ها) مبادرت می‌شود. به لحاظ روش و ابزار گردآوری اطلاعات؛ به‌صورت میدانی با استفاده از تحلیل مصاحبه، تحلیل روایت انجام گردید. از فن مصاحبه به‌عنوان فن اصلی و مشاهده (میدان مطالعه و اسناد و مدارک) به‌عنوان فن مکمل بهره‌مند می‌شود. محقق بر اساس اهداف و سؤالات موضوع، فرم مصاحبه را طراحی و با حضور در میدان تحقیق (هیئت‌های عزاداری قوم آذری و لر در تهران) ضمن مشاهده شیوه‌های عزاداری و برنامه‌های مذهبی هیئت‌های مذکور با مسئولین و چند تن از عزاداران در خصوص آئین‌های عزاداری بحث و سؤالاتی را مطرح و جواب‌های هرکدام را به‌طور مشروح یادداشت نموده است. در آخر، مضامین موجود در هر یک از رفتارها و کنش‌های عزاداری اقوام احصاء و سپس از طریق کدگذاری به طبقه‌بندی، تلخیص و تحلیل و تفسیر داده‌ها پرداخته‌شده است.

یافته‌های پژوهش

آئین‌های عزاداری ماه محرم آذری‌ها

۱- شاه حسین وا حسین (شاخسی واخسی): از جمله دسته‌های خاص در آذری‌ها، دسته شاخسی واخسی است. این دسته که از دو گروه تشکیل می‌شود در یک گفت‌وگوی متقابل تکراری به حرکت در کوچه‌ها، خیابان و محلات می‌پردازند. گاه آنها در دو صف روبروی یکدیگر می‌نشینند. محل نشستن یا بیتوته دسته در جلوی مساجد یا مرکز محلات است. در ابتدای دسته شاخسی واخسی یک نفر به نام دسته باشی حرکت می‌کند و اشعار خاصی را می‌خواند. بقیه عزاداران در حالی که به ردیف با یک دست دامن همدیگر را گرفته‌اند و با دست دیگر بر سینه می‌زنند، حرکت می‌کنند. پس از یک یا دو ساعت، عزاداران به محل تشکیل دسته بازگشته و همگی در محیطی دایره وار می‌گردند و در آخر با گفتن یا حسین عزاداری را به پایان می‌بردند.

۲- *شبیه‌خوانی:* از معمول‌ترین آیین‌های عزاداری حسینی آذری‌ها، شبیه‌خوانی است. شبیه‌خوانی صورتی از بازسازی وقایع کربلاست که در آن افراد به شیوه‌ای تجریدی به دو گروه اشقیا و امام خوان‌ها تقسیم می‌شوند. اشقیا با لباس سرخ و تیره و صدای ناهنجار و امام‌خوان‌ها با لباس سبز و صدایی دلنشین وقایعی چون شهادت حضرت عباس، حضرت علی‌اکبر، حضرت قاسم و امام حسین (ع) را به نمایش می‌گذارند. کیفیت شبیه‌خوانی، اجرای جزئیات، نوع شبیه و نیز روز اجرای آن از منطقه‌ای به منطقه دیگر تفاوت پیدا می‌کند. با این حال در بیشتر محله‌های که شبیه‌خوانی وجود دارد شبیه‌ها در آخرین روزهای عزاداری حسینی اجرا می‌شوند.

۳- *شمع‌افروزی (شمع پایلاماق):* شمع‌افروزی معمولاً در بعد از ظهر تاسوعا انجام می‌گیرد. در برخی محله‌ها گاه گروهی از عزاداران گرد آمده و به ۳۵ تا ۴۰ حسینیه یا مسجد می‌روند و در مقابل هر یک تعدادی شمع می‌افروزند و این را به نشانه آتش‌افروزی امام حسین (ع) در هنگام وداع با یارانش می‌دانند، اجرا می‌شود.

۴- *علم‌بندی:* در بسیاری از دسته‌های عزاداری در اولین روز ماه محرم نسبت به بر پا کردن علم اقدام می‌شود. علم که به ارتفاع ۱۰ متر است عزاداران و نذرداران نذورات خود را آن بسته در حالی که سوگواری می‌کنند، علم را برافراشته و در وسط میدان می‌کارند. علم‌ها بیشتر فلزی‌اند و گاهی جهت بر پا کردن آن از جرثقیل استفاده می‌شود. بستن علم آغاز مراسم سوگواری است.

۵- علم جوشدی: مراسمی که در روز عاشورا برگزار می‌شود و در طی آن علم بسیار بلندی برداشته شده و در میان جمعیت به حرکت درآورده می‌شود.

۶- ذغال مالی: در ایام عزاداری گروهی از عزاداران بر چهره خود ذغال مالیده و آن را سیاه می‌کنند. این گروه که خود را تشنه لبان کربلا می‌نامند، حتی در محلات شهرها و روستاها گشته و عزاداری می‌کنند.

۷- پولکه تولاما: مراسمی که در برخی از نقاط شهرستان مراغه از جمله روستای فرج آباد در اولین ساعات روز عاشورا (ساعت یک شب) برگزار می‌شود و در طی آن مردم روستا در خرمن گاه روستا در حالی که گروه موسیقی (طبل و سنج و قره نی) می‌نوازند ضمن برافروختن مشعل و چرخانیدن آن در هوا مراسمی را برگزار می‌کنند.

۸- قمه‌زنی: از مراسمی است که در بعضی شهرستان‌ها و بلاد شیعی و توسط بعضی از عزاداران امام حسین (ع) اجرا می‌شود و در تأسّی به مجروح و شهید شدن سیّد الشهدا (ع) و شهیدان کربلا و به‌عنوان اظهار آمادگی برای خون دادن و سر باختن در راه امام حسین انجام می‌دهند. «قمه‌زنان» صبح زود عاشورا، با پوشیدن لباس سفید و بلندی همچون کفن، به صورت دسته‌جمعی قمه بر سر می‌زنند و خون از سر بر صورت و لباس سفید جاری می‌شود. بعضی هم برای قمه‌زنی نذر می‌کنند، برخی همچنین نذری را درباره کودکان خردسال انجام می‌دهند و بر سر آنان تیغ می‌زنند، در حدّی که از محلّ آنان خون جاری گردد.

۹- طشت‌گذاری: آیین طشت‌گذاری یکی از مراسم سنتی عزاداری در ماه محرم است که از آیین‌ها و آداب عزاداری و تعزیه منسوب به منطقه اردبیل بوده و از سه روز مانده به آغاز محرم در بیش از ۴۱ مسجد و حسینیه این شهر برگزار می‌شود. اجرای این مراسم در روز اول در مسجد جامع شهر اردبیل، در روز دوم در مساجد اصلی محلات شش‌گانه و مسجد بزرگ یا مسجد اعظم اردبیل و در روز سوم در مساجد محلات، حسینیه ها و منازل انجام می‌شود. این مراسم در تمام روستاهای استان نیز با ترتیب زمانی و مکانی برگزار شده و حتی با آداب و رسوم مخصوص منسوب به همان روستا اجرا می‌شود؛ اما آنچه غنای معنوی این مراسم را به عقیده کارشناسان دو چندان کرده است، تجدید پیمان با سالار شهیدان به صورت نمادین است. طشت پر از آب که غالباً از جنس مس و طلا است در محل مناسبی در مسجد گذاشته شده و تا پایان ماه محرم در جای خود باقی می‌ماند. در این آیین طشت آب نماد آب فرات است و عزاداران با دست زدن به طشت بیعت خود با سالار شهیدان را تجدید می‌کنند. در اعتقاد دینی شهروندان اردبیلی، طشت‌گذاری به دلیل نماد عهد مجدد با شهدای کربلا حامل پیام معنوی غنی بوده و از تقدس خاصی برخوردار است ... در نهایت؛ هر چند که مراسم

طشت‌گذاری از دوران صفویه در اردبیل برگزار شده و قدمتی چندین ساله دارد اما در دو سه دهه اخیر برگزاری این مراسم در سایر شهرهای استان و برخی استان‌های همجوار چون آذربایجان شرقی و غربی و زنجان، بناب، تالش و حتی در استان هایی غیر از استان‌های آذری زبان نیز مورد توجه قرار گرفته و طی دو سال اخیر در ورامین، مازندران و و غیره نیز برگزار می‌شود.

شیوه‌ها و آئین‌های عزاداری ماه محرم لرها

۱- برپایی تکیه بر سرگذر و کوچه‌ها: برپایی تکیه بر سرگذر و کوچه‌ها از آدابی است که مردم بویژه جوانان و نوجوانان هر کوچه تکیه‌ای کوچه در سر کوچه خود دایر می‌کنند که در طول شبانه‌روز صدای نوحه‌های عزاداری لری در آن پخش می‌شود و جوانان برای حضور در هیئت عزاداری محل ابتدا از این خیمه‌های کوچک شروع و به عزاداری کرده و خود را به هیئت عزاداری محل می‌رسانند. رد این راستا؛ گذر هیئت‌های عزاداری از هر محل به محل دیگر و حضور در جایگاه مرکزی شهر خرم‌آباد از دیگر آدابی عزاداری مردم شهرستان خرم‌آباد است. جوانان عزادار با حضور در تکایای محلی جلوه‌ای خاص از عزاداری را که خاص مردم لر زبان است به نمایش می‌گذارند. در شهر خرم‌آباد قدیمی‌ترین تکیه مردمی، تکیه درب دلاکان خرم‌آباد است که طبق کتیبه موجود در این تکیه بالغ بر ۱۵۰ سال قدمت دارد و هر سال میعادگاه سوگواران و عاشقان حسینی است.

۲- *چمرزنی:* نوای چمرونه (نوعی موسیقی حزن‌انگیز که در غم عزیزان نواخته می‌شود) از آداب عزاداری قوم لر در عزاداری حسینی است؛ مثلاً مراسم عزاداری مردم خرم‌آباد با صدای ساز و دهل و نوای حزن‌انگیزی که به گویش محلی چمرونه نامید می‌شود آغاز می‌شود و پس از نواخته شدن این موسیقی دسته‌های عزاداری سینه‌زنی و زنجیززنی در سطح خیابان حرکت می‌کند و با پیاده‌روی طولانی خود را به جایگاه عزاداری اصلی می‌رسانند؛ شروع مراسم عزاداری مردم خرم‌آباد با صدای ساز و دهل که آهنگ حزن‌انگیز (چمرونه) را می‌نوازد آغاز می‌شود، پس از نواخته شدن آهنگ چمریونه در محله‌ها و کوچه‌ها، دسته‌های عزادار که شامل سینه زنان و زنجیرزنان حسینی هستند، در خیابان‌ها به راه می‌افتادند تا به جایگاه اصلی شهر بروند.

۳- *چهل منبری از رسوم خاص عزاداری مردم لرستان:* مراسم چهل منبر یکی از رسوم خاص و منحصر به فرد مردم لر است؛ مثلاً زنان و دختران خرم‌آباد، از صبح روز تاسوعا تا شب آیین چهل منبری را برگزار می‌کنند، آیین عزاداری چهل منبری در محله قدیمی باغ دختران

خرم‌آباد، برگزار می‌شود. این آیین هر ساله با حضور گسترده زنان و دختران در روز تاسوعای حسینی برگزار می‌شود. در خرم‌آباد رایج است که زنان عزادار با پوشدن لباس سیاه و چادر سیاه از خانه خود حرکت می‌کند و با تهیه چهل شمع و چهل نقل، قند و یا شکلات روانه برگزاری این آیین می‌شوند. زنان خرم‌آبادی به یاد اسارت حضرت زینب (س)، با پای برهنه و با نقابی بر صورت، از محله «باغ دختران» حرکت کرده و چهل شمع در خانه‌هایی که درب آنها باز است، روشن می‌کنند. زنان عزادار خرم‌آبادی، این آیین را با پوشاندن چهره خود و بستن نقاب و برخی از زنان نیز این آیین را با پای برهنه برگزار می‌کنند.

۴- *گل‌مالی از آداب ویژه مردم لرستان در عاشورای حسینی:* به گل افتادن (خاک بر سر ریختن)، پیشینه این آیین مربوط به پیش از اسلام است که در ایران پیش از اسلام برای برگزاری مراسم سوگ بزرگان، قهرمانان و جوانان و عزیزترین درگذشتگان انجام می‌شده است. مردم شیعه مذهب استان لرستان، عشق و ارادت خاصی به ائمه معصومین (ع) بویژه امام حسین (ع) و حضرت ابوالفضل (ع) دارند و در سوگ سرور و سالار شهیدان و یاران باوفایش گل عزا تهیه کرده و نه تنها سر و صورت که سر تا پای خود را گل‌مالی کرده و با حزن و اندوه در روز عاشورا عزاداری می‌کنند. جوانان تکیه‌های محلات در روز تاسوعا به دامان طبیعت رفته و از مناطق خاص و دور از دسترس خاک تمیز و طاهر که عاری از هر گونه آلودگی باشد را تهیه می‌کنند و با چندین بار الک کردن در حوضچه‌هایی که به دو شکل مربع و دایر ساخته می‌شود می‌ریزند. این خاک تمیز که هم‌اکنون با گذشتن چندین باره از الک نرم و یکدست است را با گلاب به گل تهیه می‌کنند و در سپیده دم روز عاشورا خود را به گل عزا آغشته می‌کنند. در کنار حوضچه‌های گل، مقدار زیادی هیزم به‌صورت کپه بر روی هم انباشت می‌شود که این هیزم‌ها با همکاری منابع طبیعی استان از چوب‌های خشک جنگل‌های استان تهیه می‌شود. در سپیده دم عاشورا همزمان با تهیه حوضچه گل و آغاز مراسم گل‌مالی، خرمن‌چوبی به آتش کشیده می‌شود تا عزاداران در سرمای صبحگاهی لباس‌های خیس از گل عزاداری خود را در کنار این خرمن آتش خشک کنند. عزادارانی که برخی نذر دارند، به نوبت وارد حوضچه‌های گل شده و بعضی تمام سر و صورت و حتی چشمان خود را آغشته به گل می‌کنند و برخی دیگر تنها لباس خود را و برخی هم به رسم دیرینه سر و شانه‌های خود را آغشته به گل کرده و یا به اصطلاح به گل می‌افتند. مراسم گل مالی در خرم‌آباد توسط همه اقشار از هر فکر و سلیقه، فقیر و غنی و پیر و جوان و زن و مرد انجام می‌شود.

۵- *طوق/اشگس*: طوق نمادی از علم حضرت عباس (ع) است که در عزاداری‌های استان لرستان برافراشته می‌شود و سنت «علم برداری» یا «علم گردانی» نیز به اجرا در می‌آید. علم را از چوبی به بلندی ۸ الی ۱۰ متر می‌سازند که از یک متر به بالای آن از چند حلقه متصل به چوب اصلی تشکیل می‌شود. دور این حلقه‌ها پارچه‌ای از جنس مخمل می‌بندند و بالا و انتهای آن قندیلی از نقره قرار می‌دهند و با نوارهای رنگی ریشه‌دار و آیینه‌های کوچک تزیین می‌کنند. عزاداران این علم را تا ظهر عاشورا حمل می‌کنند و هنگام ظهر به نشانه افتادن علم حضرت ابوالفضل، قسمت‌های مختلف آن از هم جدا می‌شوند که در اصطلاح به این کار «طوق اشگس» می‌گویند. افتادن علم، غم شهادت علمدار کربلا را به یاد می‌آورد و آه و ناله حضار بلند می‌شود. مردم حاجت‌مند به این علم پارچه و نخ‌های سبز گره می‌زنند و به آن دخیل می‌بندند. با پایان یافتن این مراسم دسته‌ها و هیئت‌های عزاداری به حسینیه‌ها و مساجد می‌روند تا خود را برای اقامه نماز ظهر عاشورا آماده می‌کنند. در برخی از مناطق شهر نیز، نماز در مقابل تکیه‌ها و خیابان‌ها برگزار می‌شود. ریشه‌های تاریخی آیین‌های عزاداری ماه محرم در ایران به روایت قوم لر و آذری در جدول ۱ منعکس شده است.

جدول ۱: تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای پاسخ‌ها (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)

Table 1: *Comparative Analysis of Answers (Similarities and Differences)*

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم آذری	اشتراکات	افترافات
ریشه‌های تاریخی آیین‌های عزاداری ماه محرم در ایران در میان علویان طبرستان در قرن اول هجری به برگزاری مراسم شهدای کربلا اقدام شد؛ اما عزاداری‌های رسمی به‌طور کامل در ایران در دوره آل بویه برقرار و با بهره‌گیری از نمادهای عزاداری مانند علم و پرچم سیاه و مراسم سینه‌زنی و زنجیرزنی مرسوم گردید	ریشه‌های تاریخی آیین‌های عزاداری ماه محرم در ایران از سلسله طاهریان که معروف به آل بویه بوده آغاز شده و در سلسله صفویان پررنگ‌تر شد و در انقلاب اسلامی ایران به بلوغ خود رسیده است	هر دو معتقدند ریشه‌های تاریخی آیین‌های عزاداری معروف به آل بویه بوده آغاز شده و در سلسله صفویان پررنگ‌تر شده است	قوم لر معتقدند در میان علویان طبرستان در قرن اول هجری آغاز شده است

نقش آیین‌های عزاداری ماه محرم در مشارکت مردمی به روایت قوم لر و آذری

جدول ۲: تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای پاسخ‌ها (شباهت‌ها و تفاوت‌ها) در بخش مشارکت

Table 2: *Comparative Analysis of Responses (Similarities and Differences) in the Participation Section*

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم آذری	اشتراکات	افترافات
موجب وحدت و انسجام گروهی می‌شود (یکی از کارکردهای این ماه شرکت در مراسم گروهی است)، وحدت ملی و همدلی، باعث تقویت روحیه ایثار و فداکاری در بین آحاد مردم می‌شود، انسجام ملی دینی، موجب می‌شود که هر فرد خود را جزئی از گروه بداند و یک هویت جمعی و ناگسستنی را به وجود آورد، این آیین‌ها باعث همبستگی و پیوستگی بین دولت و مردم گشته از طرفی باعث اتحاد و هماهنگی نسبی بین افراد مختلف جامعه می‌گردد، موجب ایجاد وحدت رویه و یک نقطه اتصال و وحدت در کارهای جمعی برای پیروان مذهب تشیع و عزاداری محرم دارد	انسجام و وحدت مسلمین بر مسیر الهی و حق و حق‌پرستی، تکامل زندگی و انسانیت مردم، ترویج احسان و بخشندگی، اثرگذاری روی اخلاق جمعی و اجتماعی و سیاسی، تهییج و بسیج‌های مردمی، مشارکت در برپا داشتن شعائر مذهبی، ایجاد همبستگی و همدلی و اخلاص	موجب وحدت، انسجام گروهی و همدلی می‌شود	قوم لر: تقویت روحیه ایثار و فداکاری در بین آحاد مردم، همبستگی و پیوستگی بین دولت و مردم می‌گردد. قوم آذری: تکامل زندگی و انسانیت مردم، ترویج احسان و بخشندگی، اثرگذاری روی اخلاق جمعی و اجتماعی و سیاسی

نقش آیین‌های عزاداری ماه محرم در ایجاد همبستگی و همدردی به روایت قوم لر و آذری

جدول ۳: تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای پاسخ‌ها (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)

Table 3: *Comparative Analysis of Responses (Similarities and Differences)*

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم آذری	اشتراکات	افترافات
رفع و رجوع مشکلات، با یک هدف مشترک آن هم عزاداری، مردم همراه و همگام می‌باشند علی الخصوص در دین و مذهب، باعث خواهد شد که مردم همکاری و همراه هم باشند، بهتر از آیین‌های عزاداری ماه محرم برای همبستگی و انسجام وجود ندارد، باعث محبت و دلبستگی و یک دلی شیعه است	در ایام محرم با اجتماع و تجمع در هیئات و مراکز هم سو ایجاد همبستگی می‌گردد و و همبستگی و همدردی را به دنبال دارد و داشته است	نقش مثبت و مؤثر در همبستگی و همدردی و انسجام دارد	قوم لر: رفع و رجوع مشکلات قوم آذری: نسبت به همدیگر اطلاع بیشتری حاصل می‌شود، رشد معرفت و انسان سازی است، رشد اخلاق و معرفت دینی و اجتماعی

تفاوت شیوه‌ها و روش‌هایی هیئت‌های مذهبی آذری‌ها/لرها به روایت قوم لر و آذری

جدول ۴: تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای پاسخ‌ها (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)

Table 4: *Comparative Analysis of Responses (Similarities and Differences)*

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم آذری	اشتراکات	افترافات
آیین گل‌مالی در روز عاشورا، سینه‌زنی با زبان لری که خاص منطقه لرستان است، این آیین‌ها با زبان محلی خوانده می‌شود که ریشه تاریخی دارد، ساز و دهل سوگواری، مویه کردن، ساز و دهل (چمری) زدن و پوشیدن لباس‌های یکدست سیاه و گل مالی کردن آن از سایر هیئت‌ها متفاوت‌تر است، در هیئت‌های لرها از سر تا پا خود را در گل رس	ارادت خاص به حضرت ابوالفضل (ع)، پیوند اعضای هیئت با فعالیت‌های اقتصادی آنها در محیط کار و بازار و اقتصادی. عدم وابستگی عمده این هیئت‌ها به دستگاه‌های حکومتی در دوران مختلف، در صف روبروی هم می‌ایستند در حالی که با چوب در دست مانند سربازان با یک روش خاصی چوب‌ها را حرکت می‌دهند و خواننده‌ای با ریتم خاصی اشعاری می‌خوانند	سینه‌زنی و زنجیرزنی، با زبان محلی عزاداری کردن، ارادت خاص به حضرت ابوالفضل (ع)، حفظ ارکان عزاداری به شیوه سنتی	قوم لر: آیین گل مالی در روز عاشورا، مویه کردن، ساز و دهل (چمری) زدن قوم آذری: تشت‌گذاری، شاه‌حسینی

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم آذری	اشتراکات	افترافات
می‌اندازند سپس در مقابل آتش قرار گرفته و خشک می‌شوند بعد تا نماز ظهر با نوحه‌های سوزناک سینه می‌زنند	مانند اینکه اعلام جنگ می‌کنند، حفظ ارکان عزاداری به شیوه سنتی، سینه‌زنی عجم، دسته‌های منظم عزاداری در بازار تبریز		

باورها و اعتقادات شرکت مردم در هیئت‌های عزاداری و آیین‌های مذهبی به روایت قوم لر و آذری

جدول ۵: تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای پاسخ‌ها (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)

Table 5: *Comparative Analysis of Responses (Similarities and Differences)*

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم آذری	اشتراکات	افترافات
عشق به امام حسین (ع) و خاندان ایشان، باور و اعتقاد بر ظلم‌ستیزی و مظلومیت امام حسین (ع) و یارانش و زنده نگه داشتن یاد و خاطره این شهیدان، بعد احساسی و عاطفی و دراماتیک عاشورا، اعتقاد به داشتن اجر معنوی این مراسم، وجود فطرت پاکی که خداوند در نهاد هر انسانی قرار داده است و همین بستر را فراهم می‌کند تا هر انسانی در مظلومیت حضرت سیدالشهدا تأمل داشته و مجذوب آن شود، اعتقاد به این مطلب که جز با توسل به ائمه اطهار و مأنوس شدن با آنان که از طریق حضور در محافل مذهبی (اماکن متبرکه، هیئت‌ها و ...) محقق می‌شود، هیچ اموری از انسان حل و فصل نمی‌شود، اتحاد و همبستگی	باور و ایمان به خدا و اخلاص حضرت اباعبدالله (ع)، باورهای دینی و مذهبی، اعتقادی که شیعیان به پیامبر اسلام (ص) دارند، اعتقاد به اهل بیت و ایثار و شهادت، باور قلبی به حقانیت ائمه اطهار (ع)، اعتقاد به ایمان و درستی و معصوم بودن و مظلوم بودن امامان علیه‌السلام، باورهای دینی و اعتقادی و احساس محبت و عاطفه و تعلق به اهل بیت (ع)	عشق به امام حسین (ع) و خاندان ایشان، باورهای دینی و مذهبی	قوم لر: بعد احساسی و عاطفی و دراماتیک عاشورا، اعتقاد به داشتن اجر معنوی این مراسم، قوم آذری: باور قلبی به حقانیت ائمه اطهار (ع)

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم آذری	اشتراکات	افترافات
دینی و مذهبی، علاقه راستین به آرمان راستین بزرگ مردان آزادی‌خواه و ندای حق‌خواهی و ایستادگی در برابر ظلم، حق بودن امام حسین (ع) و باور به سلوک الهی امام و سایر اهل بیت عصمت و طهارت (ع)			

راز ماندگاری و تداوم آیین‌های عزاداری و هیئت‌های مذهبی ماه محرم به روایت قوم لر و آذری

جدول ۶: تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای پاسخ‌ها (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)

Table 6: *Comparative Analysis of Responses (Similarities and Differences)*

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم لر	اشتراکات	افترافات
درس گرفتن از قیام امام حسین (ع) و اتفاقات روز عاشورا و مظلومیت امام حسین (ع) و اهل بیت او، فرهنگ ظلم‌ستیزی و حق‌طلبی و امر به معروف و نهی از منکر و اشاعه فرهنگ مترقی انسانی است که همه اجتماعات بشری بالذات خواستار آن می‌باشند، گفتمان مقاومت در برابر ظلم و حق‌طلبی و چهره مصمم و استوار اهل بیت، ارادت خالصانه مردم نسبت به آن حضرت و حمایت از باورها و تلاش‌های مذهبی ایشان، حقانیت حضرت سیدالشهدا در واقعه عاشورا، عشق و علاقه به اهل بیت و خاندان مطهرشان، معجزه‌هایی که به واسطه توسل به شهدای کربلا اتفاق افتاده است، شرایطی که به لحاظ تبلیغاتی صدا و سیما و سایر نهادها	ایمان به خدا و توکل، علقه خاص عموم مردم به اباعبدالله (ع)، گذشتن امام حسین (ع) از جان و مال و خانواده خود برای امر به معروف و نهی از منکر، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و عمومی بودن این هیئت‌ها، آزادی‌خواهی، عدالت‌خواهی، عقلانیت، اخلاق، محبت و شفقت فردی و جمعی، اتحاد و یکدلی مردم	علقه خاص عموم مردم به اباعبدالله (ع)، فرهنگ ظلم‌ستیزی و حق‌طلبی و امر به معروف و نهی از منکر، آزادی‌خواهی، عدالت‌خواهی	قوم لر: ارادت خالصانه مردم نسبت به آن حضرت و حمایت از باورها و تلاش‌های مذهبی ایشان، معجزه‌هایی که به واسطه توسل به شهدای کربلا اتفاق افتاده است، شرایطی که به لحاظ تبلیغاتی صدا و سیما و سایر نهادها ایجاد می‌کنند، جزئی از فرهنگ این مرز و بوم شده است. قوم آذری: ایمان به خدا و توکل،

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم لر	اشتراکات	افترافات
ایجاد می‌کنند، مظلومیت امام حسین (ع) و انگیزه ظلم‌ستیزی این قیام است که در ابعاد فرهنگی و اجتماعی می‌گنجد، جزئی از فرهنگ این مرز و بوم شده است	در نتیجه برگزاری مراسم عزاداری		محبت و شفقت فردی و جمعی، اتحاد و یکدلی مردم در نتیجه برگزاری مراسم عزاداری

وضعیت آیین‌های مذهبی و فعالیت‌های هیئت‌های عزاداری ماه محرم در آینده به روایت قوم لر و آذری

جدول ۷: تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای پاسخ‌ها (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)

Table 7: *Comparative Analysis of Responses (Similarities and Differences)*

روایت		مقایسه	
Story		*Comparison*	
قوم لر	قوم لر	اشتراکات	افترافات
ادامه خواهد داشت تا ظهور آقا امام زمان انشاالله، در کل این مسیر پایان نیافتنی است در آینده هم روز به روز باشکوه‌تر خواهد شد به طور مثال مسیر راهپیمایی اربعین حسینی که هر سال پرشکوه‌تر از سال گذشته می‌شود، به حول و قوه الهی آینده آیین‌های مذهبی خوب و روشن است، بنیادهای درونی و واقعی برای دوام و بقاء بر پایه اصول و ارزش‌هایی که ذکر شد فی‌نفسه وجود دارد و مرتباً باید آن را پاسداری کرد و ارتقاء داد، روز به روز پر رونق‌تر، فعال‌تر و با عظمت بیشتر برگزار می‌گردد	پیشرفت اسلام و مذهب تشیع تا زمینه‌سازی مهدیت، گسترش این آئین‌ها مانند راهپیمایی اربعین اباعبدالله، کل این مسیر پایان نیافتنی است در آینده هم روز به روز روشن‌تر و باشکوه‌تر خواهد شد، روز به روز پر رونق‌تر، فعال‌تر و با عظمت بیشتر برگزار می‌گردد، علیرغم موانع و شرایط سخت تاریخی در برهه‌های مختلف، این مجالس به لطف خداوند و اهل بیت (ع) همچنان این کشتی نجات و چراغ هدایت در حال روشنگری و نجات از هر گونه اسارت طاغوت می‌باشد	ادامه خواهد داشت تا ظهور آقا امام زمان انشاالله، در آینده هم روز به روز باشکوه‌تر خواهد شد به طور مثال مسیر راهپیمایی اربعین حسینی که هر سال پرشکوه‌تر از سال گذشته می‌شود	قوم لر: بنیادهای درونی و واقعی برای دوام و بقاء بر پایه اصول و ارزش‌ها، فی‌نفسه وجود دارد و مرتباً باید آن را پاسداری کرد و ارتقاء داد قوم آذری: همچنان این کشتی نجات و چراغ هدایت در حال روشنگری و نجات از هر گونه اسارت طاغوت می‌باشد

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف «شناسایی میزان تفاوت‌ها و شباهت‌های آئین‌های عزاداری اقوام ایرانی (آذری‌ها و لر) ساکن در تهران و اشتراکات کارکردی آن» در دو قوم مذکور پرداخته و به بررسی شیوه‌ها و روش‌ها و باورهای مذهبی آن‌ها در عزاداری پرداخته و راز ماندگاری و تداوم این پدیده را تحلیل نموده است. بر این اساس؛ این پژوهش ـ ضمن بهره‌گیری از رویکرد نظری تلفیقی و سه مکتب ساخت‌گرا، کارکردگرایی و تفسیری ـ به دنبال پاسخ علمی سؤالات تحقیق است و این‌که آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام ایرانی (آذری و لر) چه شباهت‌ها متفاوت‌هایی باهم دیگر دارند و اشتراکات کارکردی آن‌ها کدام است؟ را مورد توصیف و تحلیل قرار داده است.

در پاسخ به سؤال: شباهت‌های (مشارکت، کنش متقابل، همبستگی و همدردی) آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام ایرانی آذری و لر کدم‌اند؟ بررسی تک‌تک آیین‌ها و شیوه‌های عزاداری اقوام موصوف نشان می‌دهد که دارای بعد و شکل اجتماعی هستند و در رفتارهای افراد شرکت‌کننده مشارکت عمومی و همبستگی کامل وجود دارد و این‌گونه رفتارها کنش‌های مشترک را ایجاد می‌کند که در طول زمان آن را از فردیت خارج ساخته و شکل جمعی بخشیده است و شباهت غالب آن هم‌زمانی و بویایی آیین‌ها می‌باشد.

در پاسخ به سؤال: تفاوت‌های (شیوه‌ها، روش‌ها، باورهای مذهبی) آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام ایرانی آذری و لر کدم‌اند؟ نتایج نشان می‌دهد برگزاری آئین‌های عزاداری دو قوم مورد بررسی دو تفاوت عمده دارد: الف) تفاوت در شیوه و روش عزاداری: استفاده از نوع ابزار و ادوات که آذری‌ها از چوب و قمه در دسته شاه حسین واحسین استفاده می‌کنند ولی لرها از ساز چمر و طبل و سنج استفاده می‌کنند. ذغال مالی در بین آذری‌ها جهت نشان دادن اوج غم و اندوه استفاده و نخل گردانی در بین لرها نیز متفاوت است. شمع‌افروزی آذری‌ها و چهل منبری لرها و شیوه زنجیر زدن و سینه زدن هر قوم ازلحاظ نوع ضربه‌ها و حرکت صف‌ها نیز متفاوت می‌باشد. اغلب غذاهای نذری آذری‌ها معمولاً طبق آداب و رسوم خودشان می‌باشد و لرها نیز از غذاهای مربوط به محل خودشان به‌عنوان نذری استفاده می‌کنند. ب)نوع باورهای مذهبی: آذری‌ها به تعداد هیئت‌ها به لحاظ گستردگی و تنوع آن معتقدند و علت آن را در ترویج و توسعه فرهنگ عزاداری جهت افزایش گرایش به سوگواری و حفظ فرهنگ عاشورا می‌دانند؛ اما لرها معمولاً تمرکزگرا هستند و به همین لحاظ مثلاً تعداد هیئت‌های لر نسبت به تعداد آذری‌ها در تهران بسیار محدود می‌باشد. سخنرانی و مباحث دینی در برخی هیئت‌های

آذری جزء برنامه‌های هیئت‌هاست اما لرها صرفاً سخنرانی دارند. فعالیت‌های اقتصادی از جمله جمع‌آوری هزینه هیئت به‌صورت داوطلبانه در هیئت‌های آذری و لر نیز متفاوت است.

در پاسخ به سؤال: کارکردهای اجتماعی ـ فرهنگی آئین‌های عزاداری ماه محرم اقوام ایرانی آذری و لر کدم‌اند؟ نتایج تحقیق نشان می‌دهد با مروری در محتوای داده‌های به‌دست آمده آئین‌های عزاداری دارای کارکردهای مختلفی می‌باشد که علاوه بر یافته‌های مکتوب (متون و اخبار موجود) در این زمینه، عملاً نیز به تجربه دیده و شنیده می‌شود که از دلایل ماندگاری و تداوم این پدیده کارکرد داشتن آن بوده است.

الف) کارکردهای ارتباطی تعزیه: تعزیه از ابتدا به‌عنوان یک هنر دینی و مردمی و در فضای ارادت به اهل بیت ـ پیامبر علیهم‌السلام ـ کارکردی ارشادی داشت و در قالب مجالس شبیه‌خوانی و بنا به ظرفیت‌های کلامی و رفتاری شبیه‌گردان‌ها در یک هنر نمایشی، به ارشاد مردم می‌پرداخت و با عنوان ساختن جریان کلی تاریخ در قالب حق و باطل و خیر و شر و نمود. این دو در «شبیه اولیا» و «شبیه اشقیا» سعی در تقویت احساس حماسی و معنوی شیعی و تثبیت آن‌ها در رفتارهای فردی و اجتماعی مردم داشت تا در اندیشه و احساس و عمل از حماسه کربلا الگوبرداری کنند. تعزیه، نمایشی است که در عین سادگی و بی‌پیرایگی زبان، دکور لباس‌ها، ابزار صحنه و میزان سن، شدیدترین تأثیرات عاطفی را بر مخاطبان بر جای می‌گذارد. یک ارکستر اندوه، اثر آن نشان‌گر جذبه و شور جمعیت است. رنجی که آن‌ها به خود وارد می‌کنند، درد حسین (علیه‌السلام) است که به وسیله ارائه یک نمایش، درد کل جامعه می‌شود. زدن بر سینه‌ها مایه ادامه هماهنگی شرکت جمعیت در مراسم سوگواری می‌گردد، حسین از همه آن‌ها جدا و به همه آن‌ها پیوسته است.

ب) کارکردهای اجتماعی هیئت‌های مذهبی: هیئت‌های مذهبی از قدیمی‌ترین نهادهای مردمی و اجتماعی بوده که حول محور حب اهل‌بیت عصمت و طهارت و تعظیم شعائر دینی به‌خصوص بزرگداشت ایام شهادت سید و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین (ع) فعالیت می‌نمایند. در یک نگاه بسیار کلی و گذرا بر تاریخچه هیئت‌های مذهبی می‌توان گفت این نهاد مردمی دینی بلافاصله پس از واقعه عاشورا و از طریق بازماندگان آن حماسه چه آن‌هایی که مقدر نبود شهید شوند، چه آن‌هایی که از قافله عقب ماندند و چه آن‌هایی که در آن زمان قصد حضور نداشته، اما بعداً پشیمان شدند، به صورت‌های مختلف نشو و نمو گرفت. در تعظیم شعائر دینی و پاسداشت فرهنگ عاشورا در زمان‌های مختلف، مخالفت‌ها و موافقت‌ها و حال و هوای متفاوتی حاکم بوده است. این عزاداری‌ها و سوگواری‌ها پس از حماسه عاشورا و هنگام ورود اهل بیت به شهر کوفه و افشاگری‌هایی که شد،آغاز گردید و بعد از آن با حضور توابین و

عملکرد آن‌ها، رنگ و بوی دیگری یافت و در ادامه به اهتمام خاندان عصمت و طهارت (علیهم‌السلام)، دوستداران اهل بیت و شیعیان، متفکرین و اندیشمندان و بزرگان دین ادامه یافت. اصلی‌ترین رسالت هیئت‌های مذهبی اقامه عزاداری و سوگواری و ذکر مصیبت در شهادت حضرت سیدالشهدا و احیاء فرهنگ پرشور و شعور و بالنده عاشورا و تعظیم شعائر مذهبی و دینی است اما آنچه کمتر مورد توجه قرارگرفته، نقش اجتماعی هیئت‌های مذهبی در جامعه و کارکرد آن‌ها در برقراری تعاملات فرهنگی در سطوح مختلف مردمی است. همچنین، فرهنگ عاشورا و مکتب حسین (ع) درس‌آموز ابعاد گوناگون زندگی بشر و متفکرین، خاصه شیعیان بوده است، به‌عنوان نمونه؛ مهاتما گاندی، رهبر اندیشمند انقلاب و تحول بزرگ هند می‌گوید: من زندگی امام حسین، آن شهید بزرگ اسلام را به دقت خواندم و توجه کافی به صفحات کربلا نمودم و بر من روشن شده است که اگر هندوستان بخواهد یک کشور پیروز گردد، بایستی از سرمشق امام حسین پیروی کند.

ج) هویت‌بخشی و الگوسازی: یکی از کارکردهای بسیار مؤثر هیئت‌های مذهبی، الگوسازی، مبتنی بر دین‌باوری و رعایت هنجارها، ارزش‌ها و اخلاقیات است. افراد با حضور در دسته‌ها، تکایا و حسینیه‌ها و استماع احادیث و درس‌های اخلاقی و گوش دادن به آیات الهی و اشعار مداحان در مدح و ثنای اهل بیت به صورت علمی و کاربردی (علم و تربیت) راه به فرهنگی می‌برند که مبنای آن رعایت معنویات، اخلاقیات، اصول و مبانی انسانی، خودشناسی و خداشناسی است. این کارکرد، انسان را برای رسیدن به یک هویت مذهبی و حیات دینی کمک می‌کند.

د) تعالی‌جویی و فضیلت‌طلبی: یکی دیگر از کارکردهای هیئت‌های مذهبی بویژه در اقوام لر و آذری مساعدت، بسترسازی و کمک به انسان‌ها برای تعالی‌جویی و فضیلت‌طلبی است. در این نهاد مذهبی که ملاک تفوق و برتری، صرفاً عشق و علاقه به اهل بیت (ع) و رعایت شرع مقدس اسلام و دستورات الهی است، افراد در کنار هم جمع شده، بر اساس و چارچوب فعالیت‌های خداپسندانه و تقرب در درگاه باری‌تعالی تلاش می‌نمایند تا مسیر تعالی را بپیمایند.

ه) کنترل غیر مستقیم انسان‌ها: از دیگر کارکردهای اجتماعی مؤثر هیئت مذهبی و دیگر نهادهای دینی، کنترل غیر مستقیم جامعه و افزایش حال و هوای معنوی است. در بررسی‌های به عمل آمده در ایام و مناسبت‌های اسلامی، تعظیم شعائر دینی به‌خصوص در ماه‌های محرم، صفر، رمضان و فصول نیایش مشخص شده، انسان‌ها کمتر دچار هوای نفس شده، حتی

بزهکاران، مجرمین، مفسده‌جویان نیز بعضاً در این ایام از فعالیت‌های غیر اخلاقی انسانی و انحراف‌آمیز خود کاسته و به سوی معنویات و برنامه‌های الهی روی می‌آورند.

ی) پر نمودن اوقات فراغت: یکی دیگر از تعاملات هیئت‌های مذهبی، پر نمودن اوقات فراغت افراد، به‌طور منسجم و نهادینه است. افراد و اعضایی که فصول اشتراک دیگر اجتماعی، قومی، فکری و ... دارند، غیر از ایام خاص مذهبی و تبلیغی و مناسبت‌های اسلامی چون ماه‌های محرم، صفر، فاطمیه و رمضان، در دیگر ایام سال به‌صورت گروه‌های کوچک‌تر گرد هم جمع شده و نسبت به اجرای برنامه‌های مختلف دینی، چون قرائت قرآن، ادعیه، زیارت‌نامه‌ها، برگزاری کلاس‌های آموزشی، اخلاق، احکام و علوم دینی و برنامه‌های فرهنگی و دینی اهتمام و اقدام می‌نمایند.

ل) مساعدت، دستگیری و انفاق: هیئت‌های مذهبی به‌ویژه در اقوام آذری و لر در زمینه‌های دیگری چون انجام اعمال انسان‌دوستانه، انفاق و دستگیری از محرومین، تهیه جهیزیه و امکانات اولیه زندگی برای تازه‌عروسان و زوج‌های جوان کم‌توان، ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه و اهداء وام‌های بدون بهره و راه‌اندازی سیستم‌های خدمات درمانی رایگان و ... به‌واسطه ایجاد ارتباط بین افراد خیر و توانمند جامعه با افراد بی‌بضاعت و کم‌توان فعالیت می‌نمایند. هیئت‌های مذهبی در جمع‌آوری مساعدت‌های کم و زیاد مردم به‌عنوان نذر و توزیع آن در قالب‌هایی چون اطعام گسترده مردم، به‌ویژه در مناطق محروم نیز فعالیت چشمگیری داشته که این نیز، تعاملی است مناسب بین هیئت و جامعه.

ن) کارکرد فرهنگی عزاداری: آموزه‌های فرهنگی عزاداری به‌ویژه در جریان شهادت امام حسین علیه‌السلام بزرگ‌ترین پیامد این حادثه به شمار می‌رود. این مسئله به‌صورت مستقیم در فرهنگ اقوام ایرانی به‌ویژه دو قوم لر و آذری بسیار اثر نهاده و گرایش به آن، دست آوردهای فرهنگی ـ ارزشی سودمندی را در پی داشته است. بسیاری از مردم در جریان برپایی این آیین‌ها و با الگوسازی از حادثه کربلا، منش و روش خود را تغییر می‌دهند و با الهام گرفتن از گزاره‌های ارزشی عاشورا، می‌توانند در تغییر سرنوشت خود، خانواده و اجتماع خویش، نقش داشته باشند (ساخت و تفسیر و کارکرد رفتارها). به‌علاوه تبیین نظام‌مند باورهای اعتقادی مردم یکی از هدف‌های پیشوایان معصوم علیهم‌السلام برای گسترش آموزه‌های ناب اسلامی است؛ بنابراین هر یک از آنان با توجه به شرایط مکانی و زمانی، به‌گونه‌ای در این راه گام برداشته‌اند. نمونه‌هایی از این آموزه‌ها عبارت‌اند از: ۱- خداباوری: خداباوری از بعد توحیدی به دودسته توحید نظری و عملی تقسیم می‌گردد. حسین بن علی علیه‌السلام به دلیل برخورداری از روحیه خداباوری، از شهادت خودآگاه است. با این حال، هر

اندازه به لحظه شهادت نزدیک‌تر می‌شود، شوق شهادت‌طلبی در او افزایش می‌یابد. این بدان دلیل است که فرد، خود را در ذات الهی، فنا شده می‌داند. پس، از مرگ سرخ، هراسی ندارد، بلکه با شوق آن را می‌پذیرد؛ ۲- بازگشت یقین یافتن به «معاد» یکی دیگر از درس‌های آموزنده عزاداری است. به همین دلیل، آنگاه‌که حضرت زینب علیه‌السلام هنگام به میدان رفتن امام حسین علیه‌السلام بی‌تابی می‌کند، ایشان اصل «بازگشت» را به زینب علیه‌السلام یادآور می‌شود: خواهرم! خدا را فراموش مکن؛ زیرا زمینیان و آسمانیان همه می‌میرند. هر چیزی جز خداوند فناپذیر است و اوست که دوباره، همه را برمی‌انگیزاند؛ ۳- شفاعت: شفاعت یکی از بحث‌های اعتقادی و سازنده است که همواره در لابه‌لای بیان ماجرای شهادت ائمه اطهار علیهم‌السلام مطرح می‌گردد. در واقع شفاعت، گونه‌ای میانجی‌گری است که رسول خدا و ائمه اطهار علیهم‌السلام میان خدا و مؤمنان انجام می‌دهند که به خطایی دست یازیده‌اند. بر همین اساس، ائمه معصومین علیهم‌السلام، بعضی افراد را به دلیل ستمی که بر آنان روا می‌داشتند، از شفاعت خود محروم می‌کردند. همچنین گاهی به دلیل یک خدمت کوچک، افرادی را از شفاعت خویش بهره‌مند می‌ساختند. برای نمونه اباعبدالله الحسین علیه‌السلام از قاتل خویش می‌خواهد از سنگدلی خود دست بردارد تا مشمول شفاعت آن حضرت گردد. همچنین حضرت امام سجاد علیه‌السلام در کوفه از کوفیان پرسید: در روز قیامت هنگامی که در پیشگاه عدل الهی حاضر شدید، به خدا و رسول او چه پاسخی می‌دهید؟ سپس آنان را لعن و نفرین کرد؛ یعنی کوفیان را از شفاعت سلسله امامت محروم گرداند. در سجده «زیارت مقدسه عاشورا» نیز همین پدیده به چشم می‌خورد، آنگاه که از خداوند شفاعت امام حسین علیه‌السلام را در روز قیامت می‌خواهیم؛ ۴- جایگاه امامت ـ ولایت و امام‌شناسی: در برپایی مراسم عزاداری و هنگام بیان مصائبی که بر ائمه اطهار علیهم‌السلام رفته است، چهره پلید غاصبان حکومت بیش از پیش آشکار می‌شود. شرکت‌کنندگان در آیین عزاداری با اندکی درنگ در هدف خود از حضور در این مراسم و گریستن بر مصیبت امامان معصوم علیهم‌السلام درمی‌یابند که ستم‌کنندگان بر مقام ولایت و امامت، چه گروه‌هایی بوده‌اند. در این صورت می‌توانند با تطبیق آن جریان‌ها با اوضاع زمانه خود، از حق یا باطل بودن جریان‌های موجود آگاه گردند و برای قرار گرفتن در جاده رستگاری بکوشند و باعث می‌شود که عاشورا را در روز عاشورای سال ۶۱ هجری خلاصه نکنند بلکه به‌عنوان یک جریان تاریخی همیشگی بدانند و در برابر ظلم و ستم به مبارزه برخیزند.

به‌طور کلی، یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که آئین‌های عزاداری ماه محرم دو قوم آذری و لر تفاوت‌ها و شباهت‌هایی با یکدیگر دارند. ازجمله تفاوت در شیوه‌های عزاداری، نوع

استفاده از ابزار و هنر و موسیقی در دو قوم متفاوت است. همچنین، شباهت‌های عزاداری دو قوم شامل هم‌زمانی عزاداری، وحدت و یک‌دسته‌گی و هماهنگی، استفاده از شعر و ادبیات و ... می‌باشد. اما با وجود تفاوت‌ها و شباهت‌ها در شیوه‌های عزاداری، دارای کارکردهای اجتماعی ـ فرهنگی، روانی، عاطفی، سیاسی، هنری در کنار دیگر آثار اقتصادی این آیین‌ها بوده و به نوع و شیوه رفتار دینی و مذهبی اقوام مورد مطالعه اثرگذاری مستقیم دارد. طوری که در این آیین‌ها مشارکت، کنش متقابل، همبستگی و همدردی در نهایت به میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری این کنش‌ها در جامعه منجر می‌شود؛ همچنین، شخصیت‌پروری، نقش‌پذیری، تقویت حریم‌شناسی اجتماعی عواملی هستند که در نوع نگرش افراد به آیین‌ها در هنگام مشارکت در آن و تأثیر آیین‌ها پس از مشارکت در رفتار و کنش‌های اقوام مورد مطالعه کاملاً مشهود است و باعث ماندگاری و استمرار این پدیده اجتماعی در طول قرن‌ها شده است.

References:

The Holy Quran.

Aminzadeh, B. (2007). "Recognizing the effect of collective rituals on the configuration of the traditional city", Semnan, Honar-ha-ye Ziba, 32(32), 5-13. (Persian).

Asgari Khangah, A.; Kamali, M. S. (2008). General Anthropology, Tehran: Samt. (Persian).

Ashuri, M. M. (2012). How Ashura Traditions formed from the Beginning to the Safavid Period, Master's Thesis, Supervisor: Abolqasem Pajah Kohsar, Islamic Azad University- Islamic Azad University- Shahrood Branch- Faculty of Humanities- Cultural Heritage Management of Khorasan Province (1990) Muharram ceremony in Jajarm Bojnoord, Research Project. (Persian).

Atari, S. Z.; Tajik, A. (2012). Harms of Muharram mourning in Varamin city, Tehran: Mehramir al-Momenin (AS). (Persian).

Brown, E. (1990). History of Iranian literature. Translated by Bahram Moqdadi, Tehran: Marvarid Publishing House. (Persian).

Farbad, M. R. (2006). Iran Book: Religious Mournings in Iran, Tehran: Al-Hadi. (Persian).

Khajavand Abedini, A. (2016). Praise and mourning rules. Qom: famous publication. (Persian).

Latif Zadeh, P. (2012). The role of the signs of Ashura mourning ceremony in Iran, master's thesis. (Persian).

Mahdavi Rad, M. (2015). Analyzing the Communication Functions of Ashura Symbols in Iran, Master's Thesis, Supervisor: Daud Rahimi Sejasi, University of Quran and Hadith-Faculty of Hadith Sciences, Qom. (Persian).

Mashhad Nooshabadi, M. (2011). The influence of Sufism on Muharram mourning rituals in Iran, specialized doctoral dissertation, supervisor: Mojtaba Zarvani, Qom University-Faculty of Theology and Islamic Studies. (Persian).

Mohammadi, M. B. (2011). Anthropological aspects of holding celebrations, weddings, returning from Hajj studied in reception halls (Noor, Bagh Bahar, Farhangian) of Ilam, Master's thesis Supervisor: Mohammad Homayoun Sepehr, Islamic Azad University, Central Tehran Branch - Faculty of Social Sciences. (Persian).

Nooraee, M. (2015). "An Analysis of ethnic diversity and Iranian identity from historical perspective", Sociological Cultural Studies, *6*(1), 73-83. (Persian).

Parkhami, A. (2010). Social harms of Shiite mourning (Isfahan Youth). (Persian).

Pasdar Shirazi, M, Sadeghi, A. (2014). "The effect of religious beliefs and rituals on the stability and dynamics of urban spaces; Case Study: Ta'zieh on the reliability of Hosseiniyeh and Takaya in Iran", Urban Management, 38, 301-332. (Persian).

Poladi, M. (2013). Mourning and mourning. Qom: Al Ali Publications (AS). (Persian).

Rahmani Qara Yunlu, B. (2012). Anthropological analysis of family and religious mourning rituals of Azari women in Karaj city, master's thesis of Islamic Azad University, Tehran Branch. (Persian).

Rahmani, J. (2014). Changes in Muharram mourning rituals, Tehran: TISA. (Persian).

Salehi Amiri, S. R. (2001). Ethnic Policies, Tehran: Strategic Research Office.

Sanati, S. (2011). Mourning from the perspective of religions, master's thesis, supervisor: Akbar Ahmadpour- Ferdowsi University of Mashhad-Shahid Motahari Faculty of Theology and Islamic Studies. (Persian).

Satari, J. (2008). The social contexts of ta'ziyeh and theater in Iran, Tehran: Nahr-e-Karzan. (Persian).

Sehaty Sardroudi, M. (2004). Ashura research, Qom, Khadim al-Reza (A.S.). (Persian).

Supervisor: Kamran Afshar Mohajer, Tehran University of Art-Faculty of Visual Arts.

Tavasli, G. A. (2003). Sociological theories, Tehran: Samat. (Persian).

Thaghafi, S. M. (2012). Sociological theories of Muslim scholars. Tehran: Sociologists Publications. (Persian).

Socio-Cultural Functions of Muharram Mourning Rituals from the Perspective of Azeri and Lor Tribes Living in Tehran

Yasin Salimi[1], *Seyed Mohammad Saghafi (Ph.D)*[2]
Mohammad Homayoun Sepehr (Ph.D)[3]

DOI: 10.22055/QJSD.2024.44401.2852

Abstract:

This article aims to identify the socio-cultural functions of mourning in the month of Muharram. The present research method is qualitative and uses a combination of theoretical, structural-functional and interpretive approaches. The statistical population included religious groups of the Azeri and Lor ethnic groups living in Tehran and activists of the mourning groups, to the extent that 20 people (10 Lor and 10 Azeri) were selected as the sample population through qualitative interview method and the data were analyzed using content analysis method. The findings showed that the similarities (participation, interaction, solidarity and sympathy) of the mourning rituals of the Iranian Azeri and Lor ethnic groups in the month of Muharram have a social dimension and form, and there is general participation and complete solidarity in the behaviors of the participants, and such behaviors create joint actions that over time have removed it from individuality and given it a collective form, and the dominant similarity is the simultaneity and smell of the rituals. Also, the differences (methods, methods, religious beliefs) of mourning rituals show that there are two major differences in the mourning rituals of the two ethnic groups under study: a) Differences in the method and method of mourning: the use of the type of tools and implements, where the Azeris use wood and ax in the procession of Shah Hussein and Ahsin; but the Lors use the chamar instrument, drums, and cymbals; b) Type of religious beliefs: The Azeris believe in the plurality of delegations in terms of their scope and diversity; but the Lors are usually centralized, and in this regard, for example, the number of Lor delegations is very limited compared to the number of Azeris in Tehran.

Key Concepts*: Mourning Ritual, Azeri Tribes, Lore Tribes, Socio-Cultural Function, Religious Beliefs*

[1] PhD student, Department of Cultural Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, yasin52730@yahoo.com
[2] Professor, Department of Islamic History and Civilization, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author), sf.saghafi@gmail.com
[3] Assistant Professor, Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, mhomayonsepehr@yahoo.com

© 2019 by the authors. Licensee SCU, Ahvaz, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license) (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).